

A. SUSLAVIČIUS

SAVO ASMENYBĖS AKTUALIZAVIMO KLAUSIMU

Socialinė elgsena, kaip ir kiekvienas reiškinys, turi savo pradžią, raidą, arba dinamiką, ir baigtį — rezultatą. Bet kurios elgsenos pradžia yra *poreikis*, suprantamas kaip organizmo priklausomybė nuo egzistavimo sąlygų. *Biologiniai poreikiai* (maisto, troškulio ir kt.) išreiškia organizmo priklausomumą nuo sąlygų, reikalingų gyvybei palaikyti. *Socialiniai poreikiai* (bendravimo, išitvirtinimo, saviraiškos) nurodo sąlygas, nuo kurių priklauso asmenybės augimas. Nepatenkinęs socialinių poreikių, organizmas nežūsta, bet jame smarkiai nukenčia socialinis komponentas. Būda, kuriuo tenkinami žmogaus biologiniai poreikiai, daugeliu atvejų sąlygoja elgseną reguliuojančios socialinės normos, etikos reikalavimai. Todėl žmogus, tenkindamas biologinius poreikius, dažnai laikosi konkrečių socialinių taisyklių, draudimų. Dėl šios priežasties iš biologinių poreikių išskiriami dar *biosocialiniai poreikiai*. Biosocialinių poreikių specifiškumas yra tas, kad žmogus, tenkindamas kurį nors biologinį poreikį, realizuoja ir kai kuriuos socialinius poreikius. Pavyzdžiui, draugo vaišinimas geru maistu iš brangių indų tenkina ir alkio, ir prestižo poreikį. Žmogaus veiklos pagrindą sudaro siekimas patenkinti poreikius.

Biologinius poreikius žmogus geriau supranta ir lengviau įsisąmonina negu socialinius. Jie yra primityvesni, greičiau pajuntamas efektas. Pagal biologinių ar socialinių poreikių dominavimą sprendžiama apie asmenybę. Nusikaltėliui, pavyzdžiui, daugiau būdingi primityvūs biologiniai poreikiai. Socialiniai poreikiai, atvirkščiai, yra daug sudėtingesni, ir kartais žmogus gali jų nesuvokti. K. Obuchovskis¹ pateikia šitokią pavyzdį. Pensininkas advokatas daugelį metų bylinėjasi, nes pilietis negražina jam skolos. Atrodytų, nieko keista: jeigu piliečiui padaryta materialinė žala, jam turi būti atlyginta. Tačiau šioje situacijoje nuostabą kelia du dalykai. Pirmiausia stebina nukentėjusiojo elgesys. Prieš teismo procesą ir vėliau, patyręs eilinį pralaimėjimą, advokatas jaučiasi žvaliai, pakiliai, nesisieloja dėl nesėkmės, o konsultuoja kitus, patarinėja. Be to, stebina pačios sumos, dėl kurios bylinėjamasi, mažumas — 15 rublių. Pasakojimą tiktų baigti klausimu: „Kaip jaustūsi advokatas, pagaliau

¹ Обуховский К. Психология влечений человека.— М., 1972, с. 247.

laimėjęs byla?" Aišku, blogai jaustūsi, nes jam šiuo atveju svarbiau ne atsilyginimas už skriaudą, bet galimybė vėl išreikšti profesinius sugebėjimus, t. y. saviraiška. Iš esmės advokatas nesuinteresuotas sėkminga bylos baigtimi. Apskritai žmogus linkęs nuneigti, nesuvokti tų savo veiklos aspektų, kurie jam nepalankūs, jo nepuošia, ir atvirksčiai,— suteikti kilnių motyvų netgi ir visai nevykusiai veiklai. Neretas atvejis, kai net pikto anoniminio skundo autorius dedasi kovojąs dėl kolektyvo garbės.

Aptarsime pagrindinius socialinius poreikius.

Bendravimo poreikis egzistuoja dar ir kaip priemonė kitiems socialiniams poreikiams (dominavimo, lyderiavimo, saviraiškos ir kt.) patenkinti.

Įsitvirtinimo ir prestižo poreikis. Šis poreikis tiesiogiai susijęs su savojo statuso įgijimu ir palaikymu, su savęs vertinimu. V. Kaširinas² taip apibūdina įsitvirtinimą: „Įsitvirtinimas — tai toks žmogaus ir socialinės aplinkos sąveikos procesas, kuriame realizuojamas žmogaus siekimas išreikšti save veikloje, atliekant įvairiausių vaidmenis, ir kartu pasiekti tiek veiklos rezultatų, tiek ir atitinkamo socialinio ir asmeninio reikšmingumo“.

Pagal V. Kaširino tyrimus, įsitvirtindamas žmogus dažnai trokšta pasiekti pirmiausia „objektyvaus“ autoriteto. Tai autoritetas, kurį palaiko išoriniai simboliai ir atributika. Taigi įsitvirtinimas yra grįžtamojo pobūdžio. Save įtvirtindamas, žmogus nagrinėja, kokį efektą jo veiksmams sukėlė kitiems žmonėms. Išorinė tokio efekto išraiška — pakitęs asmenybės statusas, vidinė — pakitęs savo asmenybės vertinimas.

Kaip ir kitų poreikių atveju, įsitvirtinimo būdai gali būti socialiniu požiūriu priimtini (darbas, mokymasis, saviveikla, sportas ir t. t.) ir nepriimtini (agresyvumas, gynybinis kito žmogaus nuvertinimas, pozavimas ir t. t.). Gali pasitaikyti sudėtingų derinių. Pavyzdžiui, sporte neapsieinama be agresyvumo. Gali būti neefektyvių arba efektyvių įsitvirtinimo būdų. Jie gali didinti asmenybės statusą ir vertę arba ne. Pozavimas, pavyzdžiui, yra neefektyvus įsitvirtinimo būdas.

Įsitvirtinimo būdų keitimasis priklauso nuo besikeičiančios aplinkos, nuo žmogaus amžiaus. Seni įsitvirtinimo būdai, pasikeitus aplinkai, kartais pasirodo neefektyvūs. Pavyzdžiui, studentui pagrindinis įsitvirtinimo būdas yra geras mokymasis, žinių įgijimas. Studijoms pasibaigus, staigiai keičiantis socialiniam vaidmeniui, pasikeičia ir įsitvirtinimo būdas: čia jau reikia perimtas žinias pritaikyti. Naujų įsitvirtinimo būdų išmėginimas glaudžiai susijęs su asmenybės socialine adaptacija.

Saviraiškos poreikis yra susijęs su žmogaus kūrybinių jėgų realizavimu. Realizavus šį poreikį, pasiekus rezultatų, žmogui būtina, kad ir kiti įvertintų tą rezultatą.

Kuo primityvesnė veikla, tuo mažiau sąlygų saviraiškai. Atlikdami konvejerines, monotoniškas operacijas, darbininkai mažiau patenkinti

² Каширин В. П. Исследование социально-психологических проблем самоутверждения личности.— Социологические исследования, 1979, № 2, с. 82—92.

darbu. Besaikis darbo operacijų skaidymas ne didina, bet mažina darbo našumą. Jaunimas labiau negu vyresnieji darbininkai tai jaučia ir ieško darbo, kuris patenkintų jų kūrybinį aktyvumą. Tai viena iš priežasčių, dėl ko jauni žmonės dažniau keičia darbą. Tačiau, kad ir paprasčiausią fizinį darbą dirbant, reikia nuovokos, sumanumo. Taigi nekūrybiško darbo lyg ir nėra, bent jau teoriškai.

Kartais, aiškinant kokį nors poreikį, parankiau remtis ta būseną, kurią sukelia jo nepatenkinimas. Nerimas paprastai suprantamas kaip *saugumo poreikio* nepatenkinimas. Vadinasi, žmogus turi jausti pakankamai saugios fizinės ir socialinės aplinkos poreikį. Žodį „neramu“ visiškai galima pakeisti jo sinonimu „nesaugu“. Saugumo poreikio patenkinimas priklausys ir nuo to, kaip žmogus interpretuoja socialinę tikrovę. Netgi neutralų dirgiklį žmogus kartais gali įvertinti kaip galintį sukelti grėsmę. Žmogus, kaip socialinis dirgiklis, gali arba patenkinti kito žmogaus saugumo poreikį, arba sukelti nerimą.

Kai kurie asmenys natūraliai suteikia daugiau saugumo negu kiti. Iš jų patiriamas besąlygiškas socialinis pastiprinimas. Jiems skiriamos ir atitinkamos ekspektacijos. Tokie asmenys — tai tėvai. Todėl atstūmimas, šaltas tėvų elgesys veikia vaikus neigiamai. Sutrinka natūralus pačios gamtos sukurtas ryšys.

Bet kurie poreikiai, taigi ir socialiniai, sąveikauja. Jie gali papildyti vienas kitą (pavyzdžiui, saviraiška ir įsitvirtinimas), gali būti sąlyga, priemonė kitiems poreikiams (pavyzdžiui, bendravimo poreikiui) realizuoti. Kartais vieno socialinių poreikių tenkinimas gali trukdyti patenkinti kitus poreikius. Tada kyla motyvų konfliktas. Panagrinėsime keletą motyvų konfliktų atvejų.

Saviraiškos ir saugumo poreikių konfliktas. Saviraiškos poreikiui patenkinti reikia savos, originalios reiškinio traktuotės, kritiško kitų žmonių veiklos rezultatų įvertinimo. Bendraujant su kitais žmonėmis ir bendradarbiaujama, ir rungtyniaujama. Tokiomis sąlygomis žmogus gali jaustis nesaugiai. Saugumo poreikiui patenkinti reikia jau žinomos, nesukeliamos problemų aplinkos, kurioje laikomasi konvencionalių vertybių. Žmogus gali susikurti saugią aplinką, vengdamas rizikingų sprendimų ir kartu atsisakydamas galimybės realizuoti kūrybines potencijas. Tik retais atvejais naują mintį besąlygiškai pripažįsta kiti žmonės. Paprastai ją reikia apginti, o tai trukdo patenkinti saugumo poreikį. Tai tipiškas troškimo ir vengimo konfliktas.

Bendravimo ir saugumo poreikių konfliktas. Paprastai bendravimas tenkina saugumo poreikį. Visiems žinomas noras bendrauti, pasikalbėti su artimu žmogumi, kilus nerimui. Tačiau bendravimas gali ir sukelti nerimą. Bendraudamas žmogus suteikia kitam informacijos apie save, pasako savo ketinimus. Noras bendrauti, išsipasakoti skatina troškimo tendenciją. Baimė, kad informaciją apie tave kitas žmogus vėliau gali netinkamai panaudoti, sukelia nerimą ir skatina vengimo tendenciją. Būtent dėl šios priežasties taip paplitęs bendravimas diadomis, ypač stu-

dentų tarpe. Bendraujant su vienu žmogumi, patenkinamas ir bendravimo, ir saugumo poreikis: informacija nebus skleidžiama per daug plačiai. Tuo paaiškinamas ir šeimų uždarumas.

Socialiniai poreikiai ne tiktai sąveikauja. Jų tenkinimas neišvengiamai susijęs su kitais žmonėmis. Kiti žmonės gali būti atskiro žmogaus socialinių poreikių (bendravimo, lyderiavimo, saviraiškos) tenkinimo priemonė. Pagal tai, ar žmonės bendraudami padeda realizuoti vieni kitiems poreikius ir kokių laipsniu tai vyksta, bendravimo sąlygos skiriamos į bendradarbiavimo, rungtyniavimo ir konflikto. Panagrinękime keletą tokių atvejų. Pavyzdžiui, vieno žmogaus saviraiška pakenkia kito žmogaus prestižui („humoras kito sąskaita“); vieno žmogaus įsitvirtinimo poreikis pakenkia analogiškam kito žmogaus poreikiui (gynybinis nuvertinimas); vieno žmogaus saugumo poreikis pakenkia kito žmogaus bendravimo poreikiui (pavyduliavimas) ir kt. Iš to išplaukia, kad racionalus vieno žmogaus socialinių poreikių tenkinimas yra įmanomas, atsižvelgiant į kitų žmonių, susijusių su pirmuoju asmeniu, poreikių tenkinimą.

A. Maslovas (A. Maslow, 1969) skiria dvejojo pobūdžio poreikius: bazinius (deficiency), veikiančios pusiausvyros principo ir būties (being), orientuotus į pusiausvyros pažeidimą³. Baziniams poreikiams priklauso saugumo, bendravimo, prestižo poreikiai. Baziniai poreikiai turi ribas. Jie yra „pasotinami“ ir tuo iš esmės skiriasi nuo būties poreikių. Šie yra orientuoti į žmogaus begalinius siekius. A. Maslovo įsitikinimu, tai susiję su tiesos, gėrio, grožio ieškojimu. Bazinių vertybių siekiąs asmuo pirmiausia yra susirūpinęs savojo „Aš“ gerove, savo saugumu, prestižu ir pan. Būties vertybių siekimas liudija, kad asmenybė susirūpinusi bendromis žmonijos problemomis. Tokiam žmogui jo individualusis „Aš“ nebėra daugiau problema, patraukianti didžiausią jo dėmesio dalį.

Yra žinoma A. Maslovo poreikių hierarchijos sistema. Glaustai ji atrodo šitaip. Hierarchijos apačioje yra fiziologiniai poreikiai. Kitų poreikių hierarchinė tvarka tokia: saugumo poreikis, bendravimo poreikis, ego ir savigarbos poreikiai, saviraiška, estetiški poreikiai, kognityviniai poreikiai. A. Maslovo nuomone, ne visi žmonės pakankamai išsiugdę netgi saviraiškos poreikį. Daugelis žmonių, jo manymu, patiria sunkumų, realizuodami saugumo, bendravimo poreikius, ir mažai ką tedaro, kad realizuotų savąsias galimybes. Bet, antra vertus, visi poreikiai yra susiję.

Atvejus, kai žemesniojo rango poreikis paaukojamas aukštesniojo rango poreikiui arba kito žmogaus labui, žmonės vertina kaip kilnius poelgius, altruizmą. Pavyzdžiui, vardan draugystės žmogus gali nepaisyti savojo saugumo, sveikatos. Taigi poelgio vertę nulemia ne tik pats veiksmas, bet ir tai, ko žmogus neteko, kuo rizikavo, jį atlikdamas.

³ Maslow A. A theory of metamotivation: The healthy personality.— New York, 1969, p. 216.

Tenkindami savo poreikius, siekiame tikslų, turime *aspiracijų* savo poreikių atžvilgiu. Aspiracijos skiriasi savo lygiu (žemos—aukštos) ir labai priklauso nuo mūsų *sugebėjimų*. Jeigu sugebėjimai neprilygsta aspiracijoms, jos yra nerealios. Nerealių aspiracijų žmogui būdingi pavydo, skriaudos jausmai.

Poreikiams tenkinti reikia *sąlygų*. Gali pasitaikyti ir pasitaiko įvairiausių sunkumų.

Žinodami kito žmogaus *nuostatas* socialinių reiškinų, kitų žmonių atžvilgiu, galime prognozuoti jo elgesį. Socialinio elgesio prognozė, skirtingai nuo biologinio elgesio prognozės, visada yra tikimybinė, t. y. mes negalime tiksliai pasakyti, kaip ateityje pasielgs (arba kaip elgiasi mums nežinant) kuris nors asmuo. Šiuo atveju susiduriame su tokia etine kategorija kaip *tikėjimas kitu žmogumi*.

Ekspektacijų netikslumas yra dažna konfliktų priežastis. Šio teiginio nereikėtų suabsoliutinti. Ne visus konfliktus sukelia įsivaizduojamos priežastys. Gyvenime susiduriame su realiais sunkumais. Tai, kaip žmogus tenkina savo socialinius poreikius, kokių rezultatų pasiekia, rodo jo *socialinės adaptacijos lygį*. Panagrinėkime tokį pavyzdį. Jauną darbininką, dar tik besimokantį šaltkalvio-remontininko specialybės, meistras įspėjo dėl nekokybiško darbo. Kokie gali būti jaunojo darbininko reakcijos variantai? Ištaisys klaidas, stengsis jų išvengti, išgyvens emocinę įtampą, o rezultatas — pasistengs geriau dirbti. Bet gali kilti ir kitokių reakcijų. Ateityje jaunuolis gali, girdint kitiems, svarstyti, ironizuoti meistro nurodymus, gali atsikalbinėti, neklausyti, grubiai elgtis. Jaunuolis gali mėginti kompensuoti prarastą vertę išgalvotomis istorijomis, kurių dėmesio centre yra jis pats. Pagaliau jis gali pradėti ekstravaganטיškai rengtis ir tuo atkreipti dėmesį į save ir t. t. Tik pirmoji minėta reakcija yra *adekvačios adaptacijos*, įgalinančios patenkinti pagrindinį, *saviraišką*, poreikį, pavyzdys.

Poreikio dinamikos baigtis — *veiklos rezultatas*. Rezultatas parodo esminį skirtumą tarp biologinės ir socialinės elgsenos. Biologinė elgsena, pasiekus rezultatą (numalšinus troškulį, alkį ar pan.), pasibaigia. Socialinio elgesio atveju būtinas *veiklos rezultato įvertinimas*. Jis yra subjektyvus ir objektyvus. Subjektyvus savosios veiklos rezultatų įvertinimas turi įtakos *savo asmenybės vertinimui*. Objektyvusis veiklos rezultatų įvertinimas yra kitų žmonių reakcija į asmenybės veiklos rezultatus. Teigiamas įvertinimas yra pastiprinimas, *paskatinimas*. Žmogaus veiklai jis yra būtinas. Žmogus jautriai reaguoja ne tik į neigiamą įvertinimą, bet ir tuo atveju, kai jo veiklos rezultatai lieka nepastebėti, kai jis nesulaukia jokio vertinimo. Įvertinimas visada yra sąlygiškas, t. y. siekiant, kad tavo veikla būtų teigiamai įvertinta, būtina ne tik atlikti kokią nors veiklą, bet ir atsiliepti, reaguoti į kitų žmonių lūkestį, ekspektacijas. Kai kurie asmenys kartais suteikia besąlygiškai teigiamą įvertinimą arba pastiprinimą, pavyzdžiui, tėvai — vaikams. Ne kiekvieno žmogaus įvertinimas, nors teisingas ir teigiamas, mums yra vienodai brangus. Žmonių,

į kurių nuomonę mes atsižvelgiame, mūsų gerbiamų žmonių reikšmingas vertinimas mums yra itin brangus. Tokie asmenys yra *etaloninė grupė*.

Nesuvokta kito žmogaus veiklos rezultatų tendencija, polinkis matyti daugiau neigiamų asmenybės aspektų, mažinti kito žmogaus prestižą, kartu ir didinti kontrastą tarp savųjų ir kito žmogaus pasiekimų vadinama *gynybiniu nuvertinimu*. Teigiamas jo atitikmuo yra *kritika*. Kritikuojant iškeliami esminiai trūkumai ir pateikiama pasiūlymų, sprendimo būdų, kaip tų trūkumų išvengti. Gynybiškai nuvertinant, akcentuojami trūkumai, bet nesiūloma, kaip trūkumų išvengti, o ir noro neturime padėti jų išvengti.

Įvertinimas, paskatinimas gali būti tiesioginis, akivaizdus (pavyzdžiui, aplođishmentai) ir netiesioginis, ne toks akivaizdus. Galime apskritai jausti kitų žmonių pagarbą, nors žodžiais jie to ir nereiškia. Jeigu dėl kurių nors priežasčių, vidinių ar išorinių, žmogaus veiklos rezultatai teigiamai neįvertinami, jam kyla noras tokį įvertinimą dirbtinai sukelti arba priartinti. Taigi žmogus paskatinamas *demonstratyviai elgtis*, stengtis įvairiomis priemonėmis sukelti išorinį efektą, patraukti kitų žmonių dėmesį, tapti dėmesio centru. Demonstratyvaus elgesio pasireiškimai įvairiausi. Tai — išsišokimai, grubumai, tyčinis, demonstratyvus drausmės pažeidimas ir t. t. Bausmė už tokį elgesį, nepašalinus jį sukėlusios priežasties (asmenybinio poreikių nepatenkinimo), yra neefektyvi. Demonstratyvus, nenatūralus elgesys, turintis neįsisąmonintą tikslą gauti tiesioginį teigiamą įvertinimą ir kartu padidinti savąją vertę, vadinamas *pozavimu*. Deja, pozuodamas žmogus dar labiau save nuvertina. Tai sukelia dar didesnę norą bet kokiais būdais siekti tiesioginio teigiamo įvertinimo. Klastinasis užburtais ratas didėja, o su juo ir neadekvati žmogaus socialinė adaptacija. Populiariai pozavimas kartais vadinamas Herostrato žygdarbiu. (Senovės graikų Efeso miesto gyventojas Herostratas, norėdamas išgarsėti, sudegino derlingumo deivės Artemidės šventyklą, laikomą vienu iš 7 pasaulio stebuklų.)

Žmogaus veiklos rezultatų vertinimas yra abipusis ryšys: asmenybės veiklos rezultatus vertina kiti žmonės, ir savo ruožtu asmenybė yra kitų žmonių veiklos rezultatų vertintoja. Tai elgsenos *tarpusavio priklausomybė, kolektyviškumo principas bendravime*. Ir atvirkščiai, žmogus susikuria gana rimtų problemų, jeigu tikisi kitų žmonių dėmesio, pagarbos, pats jiems to nesuteikdamas arba netgi gynybiškai nuvertindamas.

Tai, kas anksčiau išdėstyta, ir sudaro žmogaus socialinės elgsenos pagrindą. Socialinių poreikių, kaip elgsenos pagrindo, tenkinimas nulemia tai, kad žmogaus elgsena yra ne tiktai glaudžiai susijusi su kitų žmonių elgsena, bet ir neįmanoma be jo. Socialinių poreikių sistemoje saviraiška yra vienas iš poreikių, nulemiančių asmenybės augimą ir jos ryšius su kitais žmonėmis.